

Analysis of Rulings on Digital Currency Transactions from the Point of View of the Islamic Jurists Centered on Ayatollah Khamenei's Point of View

Seyyed Hesamoddin Rafiee Tabatabaei*

Department of Law, Faculty of Law and Political Science, Karaj Branch, Islamic Azad University, Karaj, Iran.

Motahhare Sadat Rafiee Tabatabaei

Department of Law, Faculty of Law and Political Science, Karaj Branch, Islamic Azad University, Karaj, Iran.

Fateme Nargesi

Department of Law, Faculty of Law and Political Science, Karaj Branch, Islamic Azad University, Karaj, Iran.

rafiee.hesam@gmail.com

DOI: 10.30495/CYBERLAW.2023.702800

Keywords:

Digital Currency,
Cryptocurrencies,
Sharia Law of
Transaction,
Ayatollah
Khamenei.

Abstract

Nowadays in the Islamic Republic of Iran, like other Islamic countries, there is a lot of discussion about sales and purchase of digital currencies and cryptocurrencies (cryptocurrencies). This phenomenon was first introduced to the public in late 2008. At present, although the sales and purchase of such currencies is also common in the Islamic Republic of Iran, we still face challenges and ambiguities regarding the legal status of transactions of these currencies. Obviously, in this regard, as well as many new issues in society, commentary by scholars of relevant sciences can have the greatest and most effective contribution in shaping the image and future frameworks related to the subject. Undoubtedly, one of the most important of such contributions is the comments of Islamic scholars and jurists. Most Islamic jurists and authorities either based on *fatwas* or caution favor prohibition of trade of digital currency. On the other hand, some authorities, including Ayatollah Khamenei, the Supreme Leader of the Islamic Revolution of Iran, have allowed it as a pioneer if it does not contradict the current laws of the country. Therefore, in this article, employing a descriptive method, we will examine the *Shari'a* ruling on the transaction of digital currencies and some related variables, focusing on Ayatollah Khamenei's point of view.

This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY) license:

(<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>)

تحلیل حکم معاملات ارزهای دیجیتال از دیدگاه فقها با محوریت دیدگاه آیت‌الله خامنه‌ای

سید حسام الدین رفیعی طباطبایی*

گروه حقوق، دانشکده حقوق و علوم سیاسی، واحد کرج، دانشگاه آزاد اسلامی، کرج، ایران.

مطهره السادات رفیعی طباطبایی

گروه حقوق، دانشکده حقوق و علوم سیاسی، واحد کرج، دانشگاه آزاد اسلامی، کرج، ایران.

فاطمه نرگسی

گروه حقوق، دانشکده حقوق و علوم سیاسی، واحد کرج، دانشگاه آزاد اسلامی، کرج، ایران.

rafiee.hesam@gmail.com

تاریخ پذیرش: ۱۷ فروردین ۱۴۰۲

تاریخ دریافت: ۲۰ آذر ۱۴۰۱

چکیده

امروزه همانند دیگر کشورهای اسلامی در جمهوری اسلامی ایران نیز مباحثات بسیاری در خصوص خرید و فروش ارزهای دیجیتال و رمز ارزها (ارز رمزنگاری شده) صورت می‌گیرد. این پدیده نخستین بار در اواخر سال ۲۰۰۸ میلادی مورد معرفی و استقبال عمومی قرار گرفت. در حال حاضر اگرچه خرید و فروش چنین ارزهایی در جمهوری اسلامی ایران نیز رواج یافته، لکن همچنان از حیث شرعی پیرامون حکم معاملات واحدهای ارزی مذکور با چالش و ابهام مواجه هستیم. بدیهی است در این خصوص نیز همانند بسیاری از مسائل تازه رواج یافته در جامعه، اظهار نظر از ناحیه علماء علوم مربوطه می‌تواند در شکل‌گیری تصویر و چارچوب‌های آتی مرتبط با موضوع، بیشترین و مؤثرترین سهم را داشته باشد؛ که بی‌شک از جمله مهم‌ترین آن‌ها اظهار نظر علماء اسلام و فقهای بزرگ می‌باشد. اغلب فقها و مراجع یا به فتوا و یا به احتیاط قائل به عدم جواز معامله ارز دیجیتال هستند؛ اما در مقابل، برخی مراجع از جمله آیت‌الله خامنه‌ای رهبر انقلاب، به صورت پیشگام آن را در صورت عدم مغایرت با قوانین جاری کشور مجاز دانسته‌اند. لذا در این نوشتار با استفاده از روش توصیفی تحلیلی به بررسی حکم شرعی معامله ارزهای دیجیتال، با محوریت دیدگاه آیت‌الله خامنه‌ای خواهیم پرداخت.

کلید واژگان: ارز دیجیتال، رمز ارزها، حکم شرعی تولید و خرید و فروش ارز دیجیتال، آیت‌الله خامنه‌ای.

مقدمه

در حال حاضر پس از سپری شدن بیش از یک دهه، ارزشهای دیجیتال هنوز به طور کامل مورد پذیرش عموم جامعه قرار نگرفته‌اند. چراکه لازمه پذیرش عمومی یک پدیده در جامعه، بنا بر ویژگی طبیعی محتاط بودن بشر، ارزش‌یابی یک پدیده نزد اکثریت جامعه و به‌خصوص عقلا و بزرگان است. لذا بدیهی است که پس از پذیرش پدیده‌ای توسط عقلا و بزرگان یک جامعه و به رسمیت شناختن آن، به‌مرور شاهد افزایش اعتبار و رسمیت یافتن آن خواهیم بود. به‌ویژه این‌که در قلمرو حاکمیت‌های دینی و به‌خصوص اسلامی، عمده طبقات جامعه نظر مثبت حاکم اسلامی و علمای دینی را نیز از جمله دلایل اعتبار پدیده‌های پیش‌آمده می‌دانند. امروزه در کشورمان مطالب زیادی پیرامون استخراج و یا خریدوفروش رمز ارزها یا ارزشهای دیجیتال تبادل می‌شود. لکن سؤال اینجاست که آیا خریدوفروش این ارزشهای نسبتاً نوظهور شرعاً جایز است؟

رمز ارز یکی از گونه‌های پول مجازی است که از فناوری رمزنگاری در طراحی آن استفاده شده؛ و گونه‌ای پول دیجیتال است که در آن تولید واحد پول و تأیید اصالت تراکنش پول با استفاده از الگوریتم‌های رمزگذاری کنترل می‌شود؛ و معمولاً به شکل نامتمرکز، یعنی بدون وابستگی به یک بانک کار می‌کند. در این خصوص اغلب فقها و مراجع یا به فتوا و یا به احتیاط قائل بر عدم جواز خریدوفروش چنین ارزی شده‌اند. لکن در مقابل با دیدگاه برخی مراجع از جمله آیت‌الله خامنه‌ای رهبر انقلاب مواجه هستیم که انجام آن را به مطابقت با قانون موکول می‌کنند. به‌عبارت‌دیگر یعنی مجلس شورای اسلامی در این خصوص مصوبه‌ای قانونی تصویب کند و شورای نگهبان نیز آن را به پیروی از مطابقت با شرع و قانون اساسی تأیید کند. البته رهبر انقلاب تأیید و تصویب نهادهایی مانند بانک مرکزی را هم مجاز می‌دانند. در مورد رمز ارزها بانک مرکزی مصوبه‌ای دارد که در سال ۹۸ تبصره‌ای توسط هیئت‌وزیران به آن اضافه گردید؛ به این صورت که برخی افراد می‌توانند با مجوز وزارت صنایع و معادن برای واردات کالا به استخراج رمز ارز بپردازند؛ اما درباره خریدوفروش رمز ارز و یا برای سرمایه‌گذاری، چنین اشاره‌ای نشده است؛ و بر اساس نظر آیت‌الله خامنه‌ای اگر خریدوفروش در چارچوب قانون نباشد جایز نیست. در تاریخ سوم بهمن‌ماه هزار و چهارصد خورشیدی این سؤال نزد ایشان مطرح شد که استخراج، خریدوفروش ارز دیجیتال چه حکمی دارد؟ در پاسخ ایشان آمده است: «به‌طورکلی حکم خریدوفروش و تولید ارزشهای دیجیتال تابع قوانین و مقررات نظام جمهوری اسلامی ایران است» (پایگاه اطلاع‌رسانی دفتر مقام معظم رهبری، مورخ ۱۴۰۰/۱۱/۰۳: استفتائات جدید بهمن‌ماه^۱).

صدور چنین حکمی بیانگر دو معناست؛ نخست آن‌که حکم تحریم و ممنوعیت درباره آن به چشم نمی‌خورد؛ زیرا اگر چنین بود، به‌صراحت حکم به حرمت و ممنوعیت معاملات ارز دیجیتال داده می‌شد؛ و دوم آن‌که ارجاع یک حکم شرعی به قوانین و مقررات جاری کشور آن‌هم از سوی ولی‌فقیه، تکلیفی مهم را بر دوش مجلس شورای اسلامی می‌گذارد که در این خصوص اقدام به وضع قانون کرده تا هم اشخاص و هم نظام اقتصادی کشور اسلامی تکلیف خود را درباره ارزشهای دیجیتال بدانند (سراج‌الحق، ۱۴۰۰). به‌علاوه چنان‌که بیان شد، از حیث اثر، چنین اظهارنظری آن‌هم از جانب ولی‌فقیه جامعه اسلامی به‌مرورزمان منتج به رسمیت یافتن و افزایش اعتماد عموم به چنین پدیده‌ای خواهد شد و به مبنایی جهت شکل‌گیری اسناد و مصوبات آتی و ارائه نظرات بعدی در این حوزه مبدل می‌گردد. لذا به نظر می‌رسد که قانون‌گذار می‌بایست، در خصوص این پدیده روز که به‌ویژه در حوزه اقتصادی که ابعاد حقوقی، قضایی و اجتماعی فراوان دارد و دارای اثرات فراوان است، گامی مؤثر بردارد؛ و با یک کار کارشناسی دقیق و قانون‌گذاری صحیح، چارچوب مناسب موضوع را فراهم نماید. گرچه ممکن است به‌طور پراکنده اسنادی در این زمینه وجود داشته باشد اما بی‌تردید اهمیت این موضوع و آثار اقتصادی، حقوقی و قضایی که خواهد داشت به حدی است که مسأله با چند بخشنامه و دستورالعمل خاتمه نمی‌یابد و باید سندی عالی که در حد قانون مصوب مجلس و به تأیید شورای نگهبان یا تصمیم مجمع تشخیص مصلحت نظام است، اقتصاد اسلامی را با ابزار جدید آن نظم ببخشد.

^۱ پایگاه اطلاع‌رسانی دفتر مقام معظم رهبری، مورخ ۱۴۰۰/۱۱/۰۳: استفتائات جدید بهمن‌ماه. برای مطالعه بیشتر رک: <https://www.leader.ir/fa/content/25476>

در مقاله حاضر از روش توصیفی-تحلیلی استفاده می‌شود؛ روش جمع‌آوری داده‌ها و گردآوری اطلاعات موردنیاز نیز بر اساس منابع کتابخانه‌ای الکترونیکی و غیر الکترونیکی، مشتمل بر مقالات علمی و پژوهشی، گزارش‌ها، منابع فقهی و حقوقی و متن اسناد مربوطه است؛ که با استفاده از ابزار فیش‌برداری مورد استفاده می‌گیرد.

۱. پیشینه پژوهش

نواب پور و همکاران در سال ۱۳۹۷ در مقاله تحلیل فقهی کارکردهای پول‌های رمزنگاری‌شده، مجله علمی اقتصاد اسلامی، دوره ۱۸، شماره ۷۲؛ ضمن موضوع شناسی پول‌های رمزنگاری‌شده، به تبیین ابعاد فقهی آن با دو رویکرد فقه فردی و فقه حکومتی پرداخته‌اند. همچنین با بهره‌گیری از روش اجتهاد چندمرحله‌ای و کسب نظر از علماء و مراجع عظام تقلید، شرایط جواز بهره‌گیری از ارز دیجیتال را بررسی کرده‌اند. سلیمانی پور در سال ۱۳۹۶ در مقاله‌ای تحت عنوان بررسی فقهی پول مجازی، فصل‌نامه علمی تحقیقات مالی اسلامی، دوره ۶، شماره ۲؛ ابتدا به موضوع شناسی پول مجازی پرداخته سپس آن را مورد بررسی و تحلیل فقهی قرار داده است؛ و با پذیرش نظریه اعتباری بودن پول به استفاده از پول‌های رمزنگاری‌شده مشروعیت داده و تنها نقطه چالش برانگیز آن را ایجاد اختلال در اقتصاد معرفی کرده است. بدین شرح که اگر استفاده از این پول‌ها منجر به صدمه به اقتصاد عمومی کشور شود بر اساس قاعده لا ضرر استفاده از آن از دیدگاه فقه جایز نیست. چارلز دبلیو ایوانز در سال ۲۰۱۵ در مقاله خود تحت عنوان بیت کوین در امور مالی و بانکداری اسلامی، ویژه‌نامه بانکداری اسلامی، مورخ چهارشنبه ۱۳۹۸/۰۷/۲۴؛ به بررسی جایگاه ارز دیجیتال بیت کوین در بانکداری اسلامی پرداخته است؛ و معتقد است که بیت کوین باقاعده ممنوعیت ربا در اسلام نسبت به پول‌های حاکمیتی تطابق بیشتری دارد؛ و این چنین اظهار می‌کند که در پول‌های حاکمیتی با پدیده خلق پول و به تبع آن کاهش ارزش پول مواجه هستیم و این امکان وجود ندارد که اگر کسی مبلغی قرض نماید به همان میزان پس دهد؛ چراکه ارزش پول با مرور زمان و خلق پول توسط دولت تغییر نموده است؛ اما مسأله خلق پول و کاهش ارزش پول در ارزهای دیجیتال وجود ندارد و فقط با مرور زمان استخراج می‌گردد.

میرزا خانی و سعیدی در سال ۱۳۹۷ در مقاله خود تحت عنوان بیت کوین و ماهیت مالی-فقهی پول مجازی، مجله علمی جستارهای اقتصادی، دوره ۱۵، شماره ۳۰؛ بررسی ارز دیجیتال بیت کوین از منظر فقه را به بررسی آن در دو سطح شخصی و حکومتی منوط کرده‌اند. به عقیده نگارندگان چیزی که درباره صحت شرعی ارز دیجیتال بیت کوین بیشتر مورد توجه است، جنبه‌های فقه حکومتی از جمله قواعد فقهی لا ضرر، اختلال نظام، اتلاف و عدالت است.

مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی در سال ۱۳۹۳ در گزارشی پس از بیان اجمالی سیر تاریخی ارز دیجیتال بیت کوین به بیان سازوکار آن بدون نیاز به بانک مرکزی پرداخته و در آخر تجربه قانون‌گذاری دولت‌های آمریکا، آلمان و چین را مورد اشاره قرار داده است؛ که در قوانین خود ارز دیجیتال بیت کوین را برابر با یک کالا در نظر گرفته‌اند (مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی، ۱۳۹۳).

سید حسینی و دعایی در شهریورماه ۱۳۹۳ در مقاله بیت کوین نخستین پول مجازی، ماهنامه بورس، شماره ۱۱۴ (پیاپی ۱۱۵)؛ پس از بررسی سیر تاریخی و تبیین زوایای فنی ارز دیجیتال بیت کوین به فرصت‌ها و چالش‌های رمز ارزها پرداخته‌اند. نگارندگان مهم‌ترین چالش این ارزها را بحث قانون‌گذاری دانسته و کشورها را بر اساس رویکردشان نسبت به ارز دیجیتال به چهار دسته تقسیم‌بندی نموده‌اند. نخست، کشورهایی که منع قانونی ندارند و در حال تدوین قوانین و مقررات هستند؛ مانند قاره آمریکا به جز مکزیک. دوم، کشورهایی که نسبت به ارز دیجیتال بدگمان بوده و مردم را از آن منع کرده و به دنبال وضع قوانینی جهت جلوگیری از آن هستند؛ مانند مکزیک. سوم، کشورهایی که استفاده از ارز دیجیتال را غیرقانونی شمرده‌اند؛ مانند ویتنام و ایسلند؛ و چهارم کشورهایی که هنوز رویکرد مشخصی در این زمینه ندارند؛ مانند ایران (سید حسینی و دعایی، ۱۳۹۳: ۸۴). علاوه بر موارد مذکور، تحقیقات دیگری نیز همسو با نوشتار حاضر صورت گرفته است؛ که بنا بر رعایت اختصار و پرهیز از تکرار در ضمن ارجاعات فراوان خواهند بود.

^۲ مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی، (۱۳۹۳)، بیت کوین ابزاری نوین در نظام پرداخت‌های الکترونیکی، معاونت پژوهش‌های زیر بنایی و امور تولیدی، دفتر مطالعات و ارتباطات فناوری‌های نوین، شماره ۲۸۰۱۳۶۱۷.

۲. پیشینه تاریخی ارز دیجیتال

در سال ۱۹۹۸ میلادی شخصی به نام وی دای^۳ به منظور سهولت انجام امور مالی و ایجاد پول بدون نیاز به واسطه‌ها، به‌خصوص نهادهای حاکمیتی، ایده طراحی پول مجازی و کاملاً دیجیتال به‌صورت رمزگذاری شده (رمز ارز) را در پایگاه اینترنتی خود منتشر کرد. محققان حوزه فناوری اطلاعات این ایده را به‌طور جدی دنبال کردند و در نهایت در اواخر سال ۲۰۰۸ میلادی این ایده با افتتاح دامنه اینترنتی ارز دیجیتال بیت کوین^۴ به‌عنوان اولین ارز دیجیتال رمزگذاری شده، اجرایی شد (روشن، مظفری و میرزایی، ۱۳۹۸: ۵۲-۵۱).

در پی بحران مالی سال ۲۰۰۸، در ماه اکتبر شخصی با نام مستعار ساتوشی ناکاماتو^۵، یک واحد ارزی خصوصی غیرملموس و مجازی را به‌طور رمزنگاری‌شده، بدون نیاز به نهاد ناظر و هرگونه بانک، تحت عنوان بیت کوین به جهانیان معرفی کرد. وی در خبرنامه رمزگذاری شده‌ای^۶ اعلام کرد که در حال کار بر روی سیستم دیجیتال پولی تازه‌ای است که کاملاً بی‌نیاز از شخص ثالث و واسطه است و کاملاً به‌صورت نظیر به نظیر^۷ است (سلیمانی پور، ۱۳۹۶: ۱۷۰). از مهم‌ترین ویژگی‌های این واحد پولی این بود که در کلیه فرآیند تولید پول و سیاست‌گذاری‌های پولی، هیچ شخص ثالثی دخیل نبود؛ که بر همین اساس آن را مانند سیستم پولی طلا و نقره می‌دانند. این واحد پولی رمزنگاری‌شده یا رمز ارز، یک سیستم خصوصی برای تسهیل مبادلات مالی میان اشخاص بود که نیازی به حضور نهاد واسطه نداشت. ارزش اولیه اولین ارز دیجیتال رمزنگاری‌شده یا همان رمز ارز معروف بیت کوین را کاربران مختلف در فضای مجازی بیشتر بر اساس هزینه‌هایی از جمله بهای برق کاربران سیستم تعیین می‌کردند؛ تا جایی که در ماه فوریه ۲۰۱۰ میلادی نخستین صرافی اینترنتی برای تبدیل بیت کوین به ارزهای دیگر و قراردادهای آتی از تحولات بعدی بیت کوین، برای کاربران راه‌اندازی شد؛ و اولین دستگاه خودپرداز برای مبادله بیت کوین با سایر ارزها در ماه می ۲۰۱۳ در سان‌دیگو کالیفرنیا افتتاح شد^۸ (روشن، مظفری و میرزایی، ۱۳۹۸: ۵۲ و نواب پور، یوسفی و طالبی، ۱۳۹۷: ۲۱۴).

۳. شناخت ماهیت ارز دیجیتال

ارز دیجیتال پولی مجازی است که تولید آن فعالیت محاسباتی طولانی را می‌طلبد که در اصطلاح کاوش نامیده می‌شود. این واحدهای پولی تحت مدیریت و تولید و سیاست‌گذاری هیچ بانکی نیستند و می‌توان از آن‌ها برای پرداخت و خرید در هر نقطه از جهان بهره برد؛ همچنین می‌توان آن را مانند سهام یا پول سنتی مبادله کرد؛ لکن در بستری کاملاً غیر فیزیکی و مجازی. این نوع ارز، واحدی جدید و با هزینه معاملاتی به مراتب کمتر نسبت به بازارهای ارز سنتی است و به‌صورت غیرمتمرکز و بدون وجود نهاد واسطه و نهاد ناظر همچون دولت، بانک و مؤسسات مالی، برخلاف ارزهای سنتی صادرشده توسط دولت‌ها فعالیت می‌کند (صیاد معروف، طوفان زاده مزدهی و رشیدی، ۱۳۹۴: ۲-۱). ارز دیجیتال نوعی پول غیرمتمرکز است که با فناوری نظیر به نظیر مدیریت می‌شود و تمامی فعالیت‌های مربوط به آن مانند انتشار پول، پردازش و اعتبار سنجی معاملات توسط شبکه انجام می‌شود و هیچ واسطه یا مرجع مرکزی برای سرکشی یا دخالت در فرآیند وجود ندارد. درست برخلاف پول‌های سنتی که توسط بانک‌های مرکزی دولت‌ها در راستای تعهد این نهاد برای کنترل سیاست‌های پولی منتشر می‌شود. ارز دیجیتال اصولاً به‌صورت الکترونیکی وجود دارد؛ در واقع این واحدهای پولی به‌منظور غیرملموس شدن پول به‌علاوه بی‌نیازی به شخص ثالث طراحی شده است، درحالی‌که پول سنتی اصولاً به‌صورت فیزیکی است و حساب‌های غیر فیزیکی که در بانک وجود دارد را نیز می‌توان در صورت تمایل به‌سرعت به وجه نقد و فیزیکی تبدیل کرد (سید حسینی و دعایی، ۱۳۹۳: ۸۴).

طبق تعریف بانک مرکزی اروپا^۹ ارز دیجیتال نوعی پول دیجیتالی فاقد مقررات است که معمولاً توسط توسعه‌دهندگان آن کنترل می‌شود و توسط اعضای جوامع مجازی خاصی پذیرفته و استفاده می‌گردد. این نوع پول هیچ واسطه مرکزی یا کنترل‌کننده و سرویس‌دهنده‌ای

³ Wei Dai

⁴ Bitcoin.org

⁵ Satoshi Nakamoto

⁶ Metzdowd.com

⁷ Peer-to-peer

⁸ <http://historyofbitcoin.org> برای مطالعه بیشتر ر.ک.

⁹ European Central Bank (ECB).

جهت نقل و انتقال ندارد؛ چراکه همه چیز بر مبنای ارتباط نظیر به نظیر در نظر گرفته شده است. لذا ماهیت آن به گونه ای است که دولت ها نمی توانند در آن دخالتی داشته باشند و با بانک ها و نهادهای واسطه حاکمیتی نمی توانند آن را ارزش گذاری کنند؛ و تمام فرآیند از انتشار تا اعتبار سنجی معاملات بدون هیچ واسطه نظارتی یا دخالت کننده ای صورت می گیرد (میرزا خانی و سعدی، ۱۳۹۷: ۷۲).

در تعبیر ساده آن این گونه گفته اند که ارزهای دیجیتال چیزی جز تراکنش های قبلی صورت گرفته نیستند. برای مثال فرض کنید در یک کشور دولت اوراقی که امضای دولت در آن ها است و ارزش برگه و نام اشخاص در آن ها ذکر شده را، به طور عادلانه بین مردم تقسیم می کند. مردم می توانند از این اوراق به عنوان پول استفاده کنند. لکن تفاوتی که وجود دارد این است که به جای دادن آن اوراق به عنوان پول به دیگران، در ورقه دیگری نام گیرنده و مبلغ را قید می کنند و سپس امضا می کنند. همچنین در ورقه جدید، به ورقه قبلی ارجاع داده می شود و با این کار، ورقه جدید دارای ارزش شده و به مقداری که شخص اول خرج کرده است از ارزش ورقه خودش کاسته می شود. مجدداً توافق می کنیم که شخص در زمان خرج کردن پول، باید بقیه حسابش را در ورقه دیگری برای خود امضا کند. با این کار ورقه ابتدایی دیگر فاقد ارزش خواهد بود و تنها فایده اش در این است که به اوراق جدید ارزش می دهد. لکن می بایست توجه داشت که در این شیوه اشخاص می توانند یک پول را دو مرتبه خرج نمایند. لذا برای حل این مشکل توافق می کنیم که شخص پس از خرج کردن پول خود، باید ورقه خرج شده را در تابلو اعلاناتی مشخص، برای اطلاع سایرین نصب کند تا سایرین از خرج شدن آن مطلع شوند. در غیر این صورت اوراق جدید فاقد اعتبار هستند (کابلی نوش آبادی، ۱۳۹۳: ۷۲).

لذا با توجه به مطالبی که بیان شد می توان گفت ارزهای دیجیتال دارای خصوصیتی هستند؛ که می توان آن ها را این چنین برشمرد: ۱- هویت دیجیتالی دارند و فاقد بعد فیزیکی می باشند. ۲- فاقد هرگونه پشتوانه حاکمیتی می باشند و صرفاً از طریق توسعه دهندگان و معامله کنندگان آن ارزش گذاری و تبادل می شوند. ۳- برخلاف پول های سنتی و حکومتی کاملاً غیر متمرکز هستند و کلیه تراکنش های آن توسط کاربران انجام می گردد؛ و نه تحت بستر متمرکز مثل شبکه بانکی. ۴- در نظام مالی سنتی، بانک ها کنترل همه تراکنش ها را با تغییر دفتر کل در اختیار دارند، اما در سیستم مدرن ارزهای دیجیتال اختیار دفتر کل با بانک مرکزی نیست، بلکه تراکنش ها در یک دفتر کل عمومی به نام زنجیره بلاک^{۱۰} به اشتراک گذاشته می شود. بنا بر همین امر از برخی ارزهای دیجیتال با عبارت رمز ارز یاد می شود، چراکه برای ارزیابی تراکنش ها و نظارت بر تولید ارزهای جدید از اصول رمزنگاری ارتباطی که از اطلاع اشخاص ثالث پنهان است استفاده می گردد (سبحانی و قائمی نیا، ۱۳۹۷: ۲۵۰-۲۴۹) و مرکز پژوهش های مجلس شورای اسلامی، (۱۳۹۳).

۴. آراء فقها، با محوریت دیدگاه آیت الله خامنه ای

در حال حاضر در جمهوری اسلامی ایران نیز مانند بسیاری از دیگر کشورهای جهان و به ویژه کشورهای اسلامی، پدیده ارزهای دیجیتال و رمز ارزها از موضوعات روز است. به ویژه این که به دلیل برقراری دین مبین اسلام به عنوان دین رسمی کشور و همچنین حاکمیت آن بر اقدامات فردی و اجتماعی اشخاص، تعیین تکلیف شرعی در خصوص این مسأله روز، از اهمیت به سزایی برخوردار است. لکن تاکنون این مسأله از جانب فقها و مراجع تقلید چندان مورد استقبال قرار نگرفته است و یا در برخی موارد اظهار نظری در خصوص آن صورت نگرفته است.

لذا می توان از حیث اظهار نظرات و رویکردها در خصوص حکم شرعی معاملات ارزهای دیجیتال و استفاده از این واحدهای پولی نسبتاً نوظهور، سه گروه را در نظر گرفت. گروهی از فقها و مراجع و علماء علوم دینی به طور کلی در رابطه با این موضوع نظری ارائه نکرده اند. دسته دوم که در حال حاضر اکثریت نیز هستند، قائل بر عدم جواز خرید و فروش و استفاده از ارز دیجیتال شده اند؛ و در نهایت برخی از ایشان قائل بر عدم ممنوعیت و جواز آن شده اند؛ لکن به طور مطلق و بدون قید و شرط آن را نپذیرفته اند.

آیت الله مکارم شیرازی در خصوص حکم خرید و فروش و استفاده از ارزهای دیجیتال، در ذیل عنوان احکام معاملات جدید، قائل بر عدم جواز آن شده اند. البته ایشان در اظهار نظر خود از نام ارز دیجیتال بیت کوین استفاده کرده اند؛ لکن با وحدت ملاک و در نظر گرفتن اوصاف و شرایط مشابه سایر رمز ارزها با آن، می توان حکم ایشان را در خصوص سایر واحدهای ارزی دیجیتال نیز قابل سرایت دانست.

¹⁰ Blockchain

ایشان در این زمینه اظهار داشته‌اند که با توجه به ابهامات زیادی که بیت کوین دارد از جمله این که منشأ استخراج این ارز روشن نیست و نیز غالباً اعتبار آن از سوی دولت‌ها پذیرفته نشده است و همچنین منشأ سوءاستفاده‌های زیادی شده است، بنابراین معامله آن جایز نیست. لذا با توجه به ابهامات زیادی که بیت کوین دارد معامله آن اشکال دارد (پایگاه رسمی اطلاع‌رسانی دفتر آیت‌الله مکارم شیرازی^{۱۱}).

آیت‌الله صافی گلپایگانی نیز ضمن اظهارنظری مختصر قائل بر حرمت و ممنوعیت معاملات ارز دیجیتال شده‌اند و آن را حرام و اکل مال به باطل قلمداد کرده‌اند. همچنین آیت‌الله نوری همدانی، آیت‌الله سیستانی و آیت‌الله وحید خراسانی نیز به صراحت و در نظراتی کوتاه معاملات ارزهای دیجیتال را باطل قلمداد کرده‌اند (پایگاه رسمی حوزه نمایندگی ولی فقیه در امور حج و زیارت^{۱۲}).

آیت‌الله هادوی تهرانی نیز در خصوص موضوع ارزهای دیجیتال فتوایی ارائه نموده‌اند. ایشان میان حکم شرعی استخراج ارز دیجیتال، با سرمایه‌گذاری، خرید و فروش و انتقال دانش فنی این حوزه (در فرض ارزش عقلایی و عرفی و عدم توجه ضرر) قائل به تفکیک هستند؛ و پاسخی کامل‌تر و تحلیلی دقیق‌تر از آن ارائه کرده‌اند؛ چراکه برخلاف آنچه گذشت، از پاسخ کوتاه اجتناب کرده و به استدلال پرداخته‌اند و نیز نظر خود را هم ناظر بر استخراج رمز ارزها و هم ناظر بر معاملات آن ارائه کرده‌اند. همچنین جالب توجه است که ایشان به صراحت فتوای خود را صرفاً ناظر بر ارز دیجیتال بیت کوین می‌دانند و اظهارنظر در مورد سایر رمز ارزها را نیازمند بحثی مستقل می‌دانند. ایشان هرگونه اقدامی در راستای استخراج بیت کوین را حرام دانسته‌اند. لذا اگر کسی اقدام به استخراج این نوع رمز ارز کند، به لحاظ حکم تکلیفی عملی حرام انجام داده است؛ ولی به لحاظ حکم وضعی، مالک بیت کوین‌های به دست آمده شده است؛ البته باید در اسرع وقت نسبت به تبدیل آن به ارز یا کالای دیگری اقدام کند و این تبدیل نباید با انتقال بیت کوین به یک مسلمان صورت پذیرد، به گونه‌ای که در نهایت همچنان سیطره بیت کوین بر دارایی‌های مسلمانان باقی بماند و نیز نباید به صورت مجانی انتقال پیدا کند تا باعث از دست رفتن معادل ارزی و کالایی بیت کوین از محدوده دارایی‌های امت اسلامی شود. پس باید به یک غیرمسلمان منتقل شود و درازای آن نیز ارز دیگر یا کالا دریافت شود؛ و اگر شناخت طرف دیگر معامله ممکن نیست، باید آن را منتقل کند و گیرنده اگر مسلمان است همین وظیفه را دارد تا این که به غیرمسلمان منتقل شود.

از سوی دیگر ایشان معتقدند به طور کلی اگر رمز ارزی دارای مالیت عرفی و ارزش عقلایی باشد و مشکلی مانند احتمال عقلایی ضرر قابل توجه، در آن نباشد، از نظر شرعی دارای ارزش و مالیت خواهد بود و در اختیار قرار دادن دانش فنی، سرمایه‌گذاری و انجام فرآیند ماینینگ برای تولید این نوع رمز ارز و نیز خرید و فروش آن جایز است؛ بنابراین اگر رمز ارزی مثلاً به دلیل سرعت نقل و انتقال و ارزانی نقل و انتقال، ارزش مبادله‌ای داشته باشد و افزون بر آن یکی از دو حالت زیر در مورد آن احراز شود، از نظر شرعی دارای ارزش و مالیت خواهد بود و در اختیار قرار دادن دانش فنی، سرمایه‌گذاری و انجام فرآیند ماینینگ برای تولید این نوع رمز ارز و نیز خرید و فروش آن جایز است. این دو حالت عبارت‌اند از ۱- هیچ شخص یا سازمان یا دولتی، هیچ گونه تسلطی بر سیستم آن رمز ارز یا هیچ گونه نظارتی بر نقل و انتقالات آن ندارد. (البته چنین فرضی بسیار دور از واقعیت به نظر می‌رسد) ۲- شخص یا سازمان یا دولتی بر آن نظارت و تسلط داشته باشد، ولی آن شخص یا سازمان یا دولت، شناخته شده و معتبر باشد که با ملاحظه اعتبار و حیثیت آن در جامعه و جهان، احتمال ایجاد اختلال در سیستم این رمز ارز و یا از بین بردن آن در نظر عقلاً منتفی باشد. در این موارد از جهات یادشده، رمز ارز مزبور با مشکل «احتمال عقلایی ضرر قابل توجه» مواجه نیست و از نظر شرعی دارای ارزش و مالیت خواهد بود و در اختیار قرار دادن دانش فنی، سرمایه‌گذاری و انجام فرآیند ماینینگ برای تولید این نوع رمز ارز و نیز خرید و فروش آن جایز است؛ اما اگر احراز شود یا احتمال عقلایی وجود داشته باشد که شخص یا سازمان یا دولت شناخته شده یا ناشناخته‌ای بر آن رمز ارز نظارت و تسلط دارد و این احتمال وجود داشته باشد که آن شخص یا سازمان یا دولت، در این سیستم رمز ارز اختلال ایجاد کند یا آن را از بین ببرد، رمز ارز مزبور با مشکل «احتمال عقلایی ضرر قابل توجه» مواجه است و از نظر شرعی دارای ارزش و مالیت نیست و نیز خرید و فروش آن حرام و باطل است. همچنین به دلیل همان مشکل، در اختیار قرار دادن دانش فنی، سرمایه‌گذاری و انجام فرآیند ماینینگ برای تولید این نوع رمز ارز جایز نیست؛ که

^{۱۱} پایگاه رسمی اطلاع‌رسانی دفتر آیت‌الله مکارم شیرازی، احکام معاملات جدید:

<https://makarem.ir/main.aspx?typeinfo=21&lid=0&catid=44956&mid=265846>

^{۱۲} پایگاه رسمی حوزه نمایندگی ولی فقیه در امور حج و زیارت: <https://hajj.ir/fa/106059>

آنچه در فتوای منتشرشده در خصوص بیت کوین آمده است، ناظر به همین فرض است (پایگاه رسمی اطلاع‌رسانی دفتر آیت‌الله هادوی تهرانی^{۱۳}).

چنان‌که ملاحظه شد اغلب مراجع یا به فتوا و یا به احتیاط قائل بر عدم جواز خریدوفروش چنین ارزی شده‌اند. لکن در مقابل، با دیدگاه برخی مراجع از جمله آیت‌الله خامنه‌ای رهبر انقلاب و آیت‌الله شبیری زنجانی مواجه می‌باشیم که اعتبار آن را به مطابقت با قانون موکول می‌کنند و به‌طورکلی حکم معاملات مربوطه را حرمت و بطلان قلمداد نکرده‌اند.^{۱۴} به عبارت دیگر یعنی مجلس شورای اسلامی در این خصوص مصوبه‌ای قانونی تصویب کند و شورای نگهبان نیز آن را به پیروی از مطابقت با شرع و قانون اساسی تأیید کند. البته آیت‌الله خامنه‌ای رهبر انقلاب تأیید و تصویب نهادهایی مانند بانک مرکزی را هم مجاز می‌داند. در مورد رمز ارزها بانک مرکزی مصوبه‌ای دارد که در سال ۹۸ تبصره‌ای توسط هیئت‌وزیران به آن اضافه گردید و در قالب تصویب‌نامه هیئت‌وزیران ابلاغ گردید (تصویب‌نامه هیئت‌وزیران در خصوص شرایط استفاده از رمز ارزها، ۱۳۹۸^{۱۵})؛ به این صورت که برخی افراد می‌توانند با مجوز وزارت صنایع و معادن برای واردات کالا به استخراج رمز ارز بپردازند؛ اما درباره خریدوفروش رمز ارز و یا برای سرمایه‌گذاری، چنین اشاره‌ای نشده است؛ و بر اساس نظر آیت‌الله خامنه‌ای اگر خریدوفروش در چارچوب قانون نباشد جایز نیست. در فتوای ایشان آمده است: «به‌طورکلی حکم خریدوفروش و تولید ارزهای دیجیتال تابع قوانین و مقررات نظام جمهوری اسلامی ایران است».

آنچه از جهت تحلیلی در مورد فتوای رهبر انقلاب آیت‌الله خامنه‌ای می‌بایست موردتوجه قرار گیرد این است که صدور چنین فتوایی دربردارنده چند نکته است؛ نخستین نکته آن‌که هیچ‌گونه حکم تحریم و ممنوعیت کلی درباره خریدوفروش و استفاده از ارزهای دیجیتال به چشم نمی‌خورد؛ زیرا اگر چنین بود، ایشان نیز مانند سایر فقها و مراجع مورداشاره، به صراحت حکم به حرمت و ممنوعیت معاملات ارز دیجیتال می‌دادند. لکن نه تنها چنین حکمی نشده است، بلکه جواز امر را به قوانین ملی ارجاع داده‌اند؛ لذا بدیهی است که در صورت پذیرش این پدیده توسط قانون‌گذار کشورمان دیگر منعی بر آن نخواهد بود. نکته دیگر آن‌که ارجاع یک حکم شرعی به قوانین و مقررات جاری کشور آن‌هم از سوی شخص ولی‌فقیه و حاکم اسلامی، حاوی پیام و تکلیفی مهم و حساس برای مجلس شورای اسلامی است که در این خصوص اقدام به وضع قانون کرده تا هم اشخاص و هم نظام اقتصادی کشور اسلامی تکلیف خود را درباره پدیده ارزهای دیجیتال بدانند (سراج‌الحق، ۱۴۰۰).

نکته دیگر آن است که از حیث اثر، چنین اظهارنظری آن‌هم از جانب ولی‌فقیه جامعه اسلامی به‌مرورزمان منتج به رسمیت یافتن و افزایش اعتماد نسبی عموم به چنین پدیده‌ای خواهد شد و به مبنایی جهت شکل‌گیری اسناد و مصوبات آتی و ارائه نظرات بعدی در این حوزه مبدل می‌گردد. لذا به نظر می‌رسد که قانون‌گذار می‌بایست، در خصوص این پدیده روز که به‌ویژه در حوزه اقتصادی که ابعاد حقوقی، قضایی و اجتماعی فراوان دارد و دارای اثرات فراوان است، گامی مؤثر بردارد؛ و با یک کار کارشناسی دقیق و قانون‌گذاری صحیح، چارچوب مناسب موضوع را فراهم نماید. گرچه ممکن است به‌طور پراکنده اسنادی در این زمینه وجود داشته باشد اما بی‌تردید اهمیت این موضوع و آثار اقتصادی، حقوقی و قضایی که خواهد داشت به حدی است که مسأله با چند سند خرد خاتمه نمی‌یابد و باید سندی عالی که در حد قانون مصوب مجلس و به تأیید شورای نگهبان یا تصمیم مجمع تشخیص مصلحت نظام است، اقتصاد اسلامی را با ابزار جدید آن نظم ببخشد.

نکته دیگری که می‌بایست موردتوجه قرار گیرد این است که باوجود مخالفت اکثریت مراجع نسبت به این پدیده، صدور چنین حکمی از ناحیه ولی‌فقیه و رهبری انقلاب، نشان‌دهنده نگاهی به‌روز و کارآمد و اطلاع مناسب از مسائل روز جامعه می‌باشد. همچنین صدور این حکم زمینه لازم را برای شکل‌گیری قانون خاص مربوط به این حوزه توسط مجلس، با توجه به جایگاه حاکمیتی ویژه ولی‌فقیه نسبت به سایر مراجع فراهم خواهد کرد؛ و از نظر نگارنده نیز دیدگاه ایشان بر اساس مقتضیات روز جامعه و این حقیقت که نمی‌توان از حرکت

^{۱۳} پایگاه رسمی اطلاع‌رسانی دفتر آیت‌الله هادوی تهرانی:

<http://hadavi.info/fa/archive/question/fa7467>

^{۱۴} برای مطالعه بیشتر رک: آذری، افضل‌ی گروه و تارم، ۱۴۰۰: ۱۲۳-۱۰۱.

^{۱۵} پایگاه ملی اطلاع‌رسانی قوانین و مقررات کشور، معاونت حقوقی ریاست جمهوری، معاونت تدوین، تنقیح و انتشار قوانین و مقررات: <https://dotic.ir/news/3235>

یکپارچه با تحولات غالب جهانی بازاریاب، دیدگاهی مناسب‌تر برای جامعه امروزی است. لذا دیدگاه ایشان دارای محوریت است و می‌بایست ملاک عمل قرار گیرد.

۵. استدلال موافق و مخالف اعتبار ارز دیجیتال

رویکردهای موجود در خصوص جنبه اعتباری ارزهای دیجیتال را می‌توان نظیر هر پدیده فقهی و حقوقی دیگری از دو منظر موافق و مخالف مورد تحلیل و بررسی قرارداد. لذا در اینجا نیز به بررسی و استدلال از دو زاویه موافق و مخالف پرداخته خواهد شد.

به عقیده موافقان اعتبار ارزهای دیجیتال، با بازخوانی تعریف مال در فقه و حقوق می‌توان برای ارزهای دیجیتال مالیت و اعتبار قائل شد. چراکه ملاک مالیت و اعتبار رغبت عقلایی، منفعت داشتن، قابلیت نقل و انتقال و دارای ارزش بودن است که این عناصر درباره ارزهای دیجیتال صادق است. همچنین می‌توان این‌گونه استدلال کرد که در نگاه عقلای عالم و نگاه بین‌المللی در خصوص رمز ارزهای بین‌المللی اعم از کوین‌ها و توکن‌ها همچون بیت کوین، اتریوم، ریپل و... پذیرش اجتماعی در واسطه‌گری آن‌ها در مبادلات پذیرفته شده و در حال حاضر رمز ارزها درصدها پلتفرم معاملاتی در دسترس هستند و بسیاری از شرکت‌های بزرگ این ارزها را در سیستم‌های پرداخت خود وارد نموده‌اند. به‌عنوان مثال بیت کوین، تاکنون توسط شرکت‌های بزرگ جهانی و صاحب نامی نظیر مایکروسافت، آمازون، اپل، ویکی‌پدیا، دل و سایر نمانام‌های بزرگ در بخش‌های متعدد بازار جهانی پذیرفته شده است. از همین رو برخی فقها و حقوقدانان ماهیت ارزهای دیجیتال را به خاطر صدق عنوان پول بر آن‌ها مورد تأیید قرار داده‌اند. لذا با عنایت بر این‌که در عرف جهانی امروز همچون یک پول با رمز ارزها برخورد شده و در بخشی از مبادلات به کار گرفته می‌شوند، می‌توان به‌عنوان مصداقی تازه تأسیس از پول به آن نگریست که طبیعتاً از منظر فقهی و حقوقی نیز اعتبار لازم برای ثمن یا مثن قرار گرفتن در معاملات و قراردادها را داراست (پناهی، مولائی و طالب زاده، ۱۴۰۰: ۱۵۰).

در نقطه مقابل برخی فقها و حقوقدانان بر این مبنا که رمز ارزها فاقد مالیت هستند، اعتبار آن‌ها را خدشه‌دار کرده‌اند. این در حالی است که صدق عنوان مالیت هم از نظر فقهی و هم از نظر حقوقی نیازمند برخی شرایط است که در سطرهای پیشین بیان گردید و مشخص شد. اگرچه رمز ارزها دارای این اوصاف هستند؛ لذا تشکیک در صدق مالیت بر رمز ارزها چندان موجه به نظر نمی‌رسد. همچنین برخی دیگر از صاحب‌نظران با این استدلال که وجود رمز ارز تنها مانند یک حق دینی است، بر این عقیده‌اند که نمی‌توان آن را به‌عنوان یک واحد پولی مستقل در مبادلات اقتصادی به کار برد (السان، ۱۳۸۶: ۱۲۰). لکن می‌توان در پاسخ این‌گونه استدلال کرد که اولاً در تمامی انواع رمز ارزها وجود تعهد دینی مصداق ندارد. برخی رمز ارزها همچون بیت کوین در اساس توسط ناشر یا صادرکننده‌ای منتشر نمی‌شوند که تعهدی وجود داشته باشد. این نوع از پول‌ها به‌خودی‌خود ارزش معاملاتی دارند. در بخش دیگری از رمز ارزها مانند رمز ارزهای ملی یا با پشتوانه نیز باید در مکانیزم تولید و انتشار هرکدام به تفکیک ورود کرده و این مسأله را تبیین نمود؛ در مورد رمز ارزهای ملی شاید بتوان آن را یک نوع تعهد دانست، لکن در مورد رمز ارزهای با پشتوانه به جهت تنوع مالی که به‌عنوان پشتوانه قرار می‌گیرد و امکان وجود پشتوانه مجازی برای آن، به قاطعیت نمی‌توان منشأ تمامی آن‌ها را یک تعهد دانست. ثانیاً نفس پذیرش پول فقط به قابل تبدیل بودن و نبودن آن نیست، بلکه به قابلیت مبادلاتی و پذیرش آن به‌عنوان ثمن معامله است. همچنان که اسکناس‌های اولیه با پشتوانه طلا و نقره اگرچه صرفاً یک تعهد دینی بودند و به‌خودی‌خود ارزش ذاتی نداشتند، لکن تردیدی در تلقی آن به‌عنوان پول وجود ندارد. در خصوص این اسکناس‌ها، بانک ناشر آن، به پشتوانه و بر مبنای طلا و نقره‌ای که ذخیره می‌نمود، اوراق اسکناس صادر می‌کرد و تعهد داشت در صورت درخواست دارنده، معادل آن را با طلا و نقره مبادله نماید. در این سیستم، اسکناس بیانگر یک حق مالی شخصی یا حق دینی باقابلیت انتقال بود. در نتیجه این اوراق اسکناس فی‌نفسه مال نبودند بلکه حاکی از مقداری مال بودند؛ آنچه مالیت داشت و مال محسوب می‌شد همان طلب دارنده ورقه اسکناس از بانک ناشر بود؛ این موضوع موجب عدم صدق عنوان پول به این اسکناس‌ها نمی‌شد. فلذا حتی در خصوص مصادیقی از رمز ارزها که نوعی تعهد به شمار می‌روند، این موضوع آسیبی به ماهیت پولی ایشان نخواهد زد (پناهی، مولائی و طالب زاده، ۱۴۰۰: ۱۵۰ و خادمان، کوشا و نوری، ۱۴۰۰: ۳۶۰).

۶. مبانی فقهی موافق و مخالف اعتبار ارز دیجیتال

موافقان اعتبار ارزهای دیجیتال و همچنین مخالفان اعتبار آن می‌توانند به برخی از آیات قرآن کریم و ادله فقهی استناد نمایند. از حیث اعتبار ارزهای دیجیتال در پرتو مبانی قرآنی و فقهی، در قرآن کریم به صراحت به برخی از مصادیق پول اشاره شده است. به طور مثال «درهم» که از مصادیق پول است به صورت جمع و با لفظ «دراهم» در قرآن آمده است^{۱۶} (قرآن کریم، یوسف: ۲۰). همچنین واژه «ورق» نیز در قرآن مورد استعمال قرار گرفته است که بنا بر نظر قرآن‌پژوهان به معنای درهم یا سکه ضرب شده از نقره دانسته شده است (محمد بن الحسن الطوسی، ۱۴۱۸ ق و پناهی، مولائی و طالب زاده، ۱۴۰۰، ۱۵۰). آیه ۱۹ سوره مبارکه کهف نیز به اصحاب کهف اشاره دارد که پس از بیدار شدن از خواب چند صدساله یکی از آن‌ها با درهم‌های قدیمی به شهر می‌رود تا غذایی فراهم کند^{۱۷} (قرآن کریم، کهف: ۱۹ و پناهی، مولائی و طالب زاده، ۱۴۰۰: ۱۵۰). واژه «دینار» نیز در قرآن و در ضمن بیان احوال اهل کتاب آمده است^{۱۸} (قرآن کریم، آل عمران: ۷۵). در این آیه دینار در مقابل «قنطار» قرار گرفته است و به مقدار کم در مقابل میزان زیادی از مال و ثروت اشاره دارد. همچنین مفسران تعبیر الفاظ «الذهب و الفضة» در آیه ۳۴ سوره توبه را نیز ناظر بر درهم و دینار دانسته‌اند^{۱۹} (قرآن کریم، توبه: ۳۴).

لذا می‌توان گفت که قرآن کریم با توجه به پول رایج در آن زمان پیرامون مصادیق موجود سخن گفته است. حال با توجه به مقتضیات زمان و مکان که در اجتهاد و استنباط احکام شرعی تأثیر به‌سزایی دارد (عندلیب، ۱۳۹۵: ۱۳۷-۱۱۹). می‌توان گفت پیدایش پول‌های تازه تأسیس مانند ارزهای دیجیتال مصادیقی از پول محسوب می‌شود که رایج و دایر بین مردم است و نباید صرفاً پول‌هایی همچون درهم و دینار و سکه و پول‌های کاغذی را پول دانست. همچنین باید توجه داشت قرآن کریم علیرغم این‌که در ضرب سکه‌های درهم و دینار به واسطه امکانات آن روزگار مسامحه می‌شد و از نظر وزنی یکسان نبودند لکن همان سکه‌های معروف بین مردم را مورد پذیرش قرارداد و دست به تأسیس مصداق نزد. همین امر به‌علاوه این‌که مسأله پول و مال در زمره مسائل و احکام امضایی شارع مقدس است و اختراعی از سوی شارع صورت نگرفته است؛ لذا نمی‌توان بر مصادیق جدید پول همچون رمز ارزها ایراد وارد ساخت مگر این‌که مشمول سایر عناوین باشد و گرنه به‌خودی‌خود ایراد فقهی بر آن وارد نیست؛ اما از آنجایی‌که مسأله ارز دیجیتال امروزه به‌نظام اقتصادی کشورها مرتبط می‌شود و چه‌بسا حاکمیت و استقلال اقتصادی یک کشور را تحت تأثیر قرار دهد با نگاه فقه حکومتی، حاکم اسلامی با مشورت با کارشناسان و بررسی مصالح و مفاسد ارزهای دیجیتال یک حکم کلی برای این موضوع صادر می‌کند (عندلیب، ۱۳۹۶: ۱۲۶-۱۱۱ و پناهی، مولائی و طالب زاده، ۱۴۰۰: ۱۵۱). درست مانند دیدگاهی که آیت‌الله خامنه‌ای رهبر انقلاب از خود ابراز داشته‌اند و در ادامه مورد اشاره قرار خواهد گرفت؛ بنابراین می‌توان واژه مال که مورد نظر قرآن کریم است را در مورد ارزهای دیجیتال نیز به کار برد (پناهی، مولائی و طالب زاده، ۱۴۰۰: ۱۵۱).

در مقابل، برخی صاحب‌نظران برای عدم اعتبار ارزهای دیجیتال به آیات قرآن کریم و برخی قواعد فقهی استناد می‌کنند. یکی از ادله عدم اعتبار ارزهای دیجیتال از نظر مخالفان، عدم مالیت آن‌ها است. از نظر ایشان عدم مالیت ثمن یا مثنی در معامله‌ای که به‌طور مثال بیت کوین یکی از عوضین باشد از نظر فقهی مورد تأمل است. به دیگر سخن موضوع تعهد باید در بازار ارزش دادوستد را داشته باشد (میرزا خانی و سعدی، ۱۳۹۷: ۹۲-۷۱). این گروه معتقدند تحقق مالیت در اقوال برخی فقها مستلزم شرایطی است؛ از جمله سید ابوالقاسم موسوی خویی که در مصباح الفقاهه بیان داشته است: «قابلیت انتفاع، دارا بودن منفعت بسیار نزد عقلا و اعلام حلالیت آن توسط شارع لازم است» (موسوی خویی، بی‌تا: ۳). به‌علاوه آن‌که برخی فقها نیز نظیر سید محسن طباطبایی حکیم در نهج الفقاهه بیان می‌دارند: «شیء نباید از فراوانی برخوردار باشد و به‌راحتی در دسترس باشد» (طباطبایی حکیم، بی‌تا: ۳۲۵). لذا طرفداران دیدگاه عدم مالیت نیز با استدلال حول محور اقوال مذکور قائل بر عدم مالیت ارزهای دیجیتال می‌باشند. لکن در پاسخ به این اشکال باید گفت صدق عنوان مالیت یک صدق عرفی است و امروزه در عرف بر ارزهای دیجیتال از جمله بیت کوین عنوان مال اطلاق می‌گردد و استفاده از آن در دادوستدها نشانگر مالیت داشتن آن نزد عرف است. در فقه نیز اثبات شده است که برای صدق عناوین عرفی مرجع و داوری اصل عرف است و در اینجا نیز

^{۱۶} «و شَرَوْهُ بِثَمَنٍ بَخْسٍ دَرَاهِمٍ مَعْدُودَةٍ وَ كَانُوا فِيهِ مِنَ الظَّالِمِينَ». (قرآن کریم، یوسف، ۲۰)

^{۱۷} «فَابْعَثُوا أَحَدَكُمْ بِوَرِقِكُمْ هَذِهِ إِلَى الْمَدِينَةِ...». (کهف، ۱۹)

^{۱۸} «وَمِنَ أَهْلِ الْكِتَابِ مَنْ إِنْ تَأَمَّنْهُ بِقِنْطَارٍ يُؤَدُّهُ إِلَيْكَ وَ مِنْهُمْ مَنْ إِنْ تَأَمَّنْهُ بِدِينَارٍ لَا يُؤَدُّهُ إِلَيْكَ...». (آل عمران، ۷۵)

^{۱۹} «وَالَّذِينَ يَكْتِزُونَ الذَّهَبَ وَالْفِضَّةَ وَلَا يُنْفِقُونَهَا فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَبَشِّرْهُمْ بِعَذَابٍ أَلِيمٍ...». (توبه، ۳۴)

صدق عرفی مال محقق است. یکی دیگر از ادله قرآنی و فقهی که برای عدم اعتبار ارزشهای دیجیتال بیان شده است آن است که بهره‌گیری از این نوع ارزشها مصداق «أکل مال به باطل» هستند که از جمله می‌توان به آیه ۱۸۸ سوره مبارکه بقره اشاره داشت که تصریح داشته است: «و لا تأکلوا اموالکم بینکم بالباطل و تدلوا بها الی الحکام لتأکلوا فریقا من اموال الناس بالاثم و انتم تعلمون»؛ «و مال یکدیگر را به ناحق مخورید و آن را به نزد قاضیان نیفکنید که (به‌وسیله رشوه و زور) پاره‌ای از اموال مردم را بخورید با آن‌که (شما بطلان دعوی خود را) می‌دانید» (بقره: ۱۸۸). همچنین در آیه ۲۹ سوره مبارکه نساء نیز صراحتاً از آن منع شده است که در ذیل صفحه مستنداً بیان شده است.^{۲۰} طرفداران عدم اعتبار ارزشهای دیجیتال با این استدلال، بر این باورند که مطابق قول برخی فقها نیز آیه عام است و همه تصرفات ناروا را در برمی‌گیرد؛ و ذکر قمار و امثال آن در پاره‌ای از روایات، از باب تمثیل است و نه به‌طور حصری. چنان‌که فخر رازی نیز، به گسترده‌تری و عمومیت (باطل) تصریح کرده است و همه اقسام و انواع تصرفات ممنوع و حرام و احتمالاتی که در معنای باطل داده‌اند را داخل در معنای آن می‌داند و بیان می‌نماید: «و کل هذه الأقسام داخله تحت قوله ولا تأکلوا اموالکم بینکم بالباطل»؛ یعنی فخر رازی بیان می‌دارد که آن آیه شریفه تمام اقسام را در برمی‌گیرد (اسماعیلی، ۱۳۷۳: ۱۳۰). چنان‌که در مطالب پیش رو نیز مشاهده خواهد شد برخی مراجع تقلید بر همین مبنا قائل بر عدم پذیرش معاملات این واحد پولی نوظهور هستند. از جمله آیت‌الله صافی گلپایگانی که در پاسخ به سؤال «حکم معاملات ارز دیجیتال چیست؟» به صراحت اعلام کرده‌اند: «حرام و اکل مال به باطل است. والله العالم» (پایگاه اطلاع‌رسانی حوزه علمیه قم^{۲۱}).

به‌علاوه، یکی دیگر از مبانی رویکرد عدم اعتبار ارزشهای دیجیتال، «سفهی» بودن معاملات با ارزشهای دیجیتال است. طرفداران این دیدگاه در توضیح این دلیل گفته‌اند که برخی فقها نظیر آیت‌الله مکارم شیرازی دلیل بطلان معاملات سفهی را این‌طور بیان می‌کنند که: «عبارات «وَأَحَلَّ اللَّهُ التُّبَيْعَ» در آیه ۲۷۵ سوره بقره و نیز «أَوْفُوا بِالْعُقُودِ» عقود متعارف و عقلایی را شامل می‌شود و نه هر عقد و معامله‌ای هرچند سفهی باشد» (مکارم شیرازی، ۱۴۲۸ ق: ۱۰۷). و از آنجایی که مالیت بیت کوین و داشتن غرض عقلایی در معاملات آن مورد تردید جدی است، سفهی بودن معامله نیز از جمله مسائلی است که از نظر فقهی می‌تواند صحت معاملات بیت کوین و رمز ارزها را با اشکال روبه‌رو کند (میرزا خانی و سعدی، ۱۳۹۷: ۹۲-۷۱). اگرچه در نقد این استدلال باید گفت که این صاحب‌نظران خود اذعان کرده‌اند که سفهی بودن از آنجا ناشی می‌شود که غرض عقلایی و مالیت در یکی از ارکان معامله وجود نداشته باشد، اما این در حالی است که امروزه ارزشهای دیجیتال هم دارای مالیت و هم غرض عقلایی از دادوستد آن‌ها می‌باشند. پس ادعای سفهی بودن آن را می‌توان مردود دانست (پناهی، مولائی و طالب زاده، ۱۴۰۰: ۱۵۲).

نتیجه‌گیری

امروزه پدیده ارزشهای دیجیتال و مسائل شرعی پیرامون آن به‌خصوص حکم شرعی معامله این نوع از واحدهای ارزی در جمهوری اسلامی ایران نیز بحث‌برانگیز است. لکن مطابق مطالبی که گذشت، می‌توان این‌گونه جمع‌بندی کرد که از حیث اظهار نظر پیرامون حکم شرعی مسئله، گروهی از فقها و مراجع همچنان دیدگاهی در خصوص موضوع مورد بحث ارائه نکرده‌اند. گروهی دیگر از ایشان که در حال حاضر می‌توان گفت که اکثریت نیز می‌باشند، من جمله مراجع عظام آیت‌الله مکارم شیرازی، آیت‌الله سیستانی، آیت‌الله صافی گلپایگانی و آیت‌الله نوری همدانی، در اظهار نظراتی مختصر و کوتاه قائل بر ممنوعیت و عدم جواز خرید و فروش ارزشهای دیجیتال و رمز ارزها شده‌اند. البته آیت‌الله هادوی تهرانی در رابطه با حکم شرعی موضوع قائل به تفکیک شده‌اند و ممنوعیت را در مورد فرآیند استخراج ارز دیجیتال در نظر گرفته‌اند؛ به‌علاوه این‌که دیدگاه خود را صرفاً ناظر بر یک نوع خاص از رمز ارزها (بیت کوین) مطرح کرده‌اند. لکن در خصوص حکم جوانب دیگر این حوزه نظیر سرمایه‌گذاری، خرید و فروش و انتقال دانش فنی، با در نظر گرفتن اوصاف و شرایطی، حکم بر جواز داده‌اند و برخلاف علمای مذکور از پاسخ کوتاه پرهیز کرده و به استدلال و بحثی نسبتاً دقیق پرداخته‌اند.

^{۲۰} «یا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَكُمْ بَيْنَكُمْ بِالْبَاطِلِ إِلَّا أَنْ تَكُونَ تِجَارَةً عَنْ تَرَاضٍ مِّنْكُمْ». «ای اهل ایمان! اموال یکدیگر را در میان خود به باطل و از راه حرام و نامشروع مخورید، مگر آن‌که تجارتی از روی خشنودی و رضایت میان خودتان انجام گرفته باشد». (نساء، ۲۹)

^{۲۱} پایگاه اطلاع‌رسانی حوزه علمیه قم:

<https://hawzah.net/fa/Note/View/72537/> - حکم شرعی - معامله - ارز - دیجیتال - بیت - کوین

در مقابل، با دیدگاه فقها و مراجعی چون آیات عظام آیت‌الله شبیری زنجانی و آیت‌الله سید علی خامنه‌ای رهبر انقلاب مواجه هستیم که حکم صریحی در خصوص ممنوعیت موضوع ارائه نکرده‌اند و موضوع را موکول به قانون کرده‌اند. البته در خصوص نظر آیت‌الله شبیری زنجانی می‌بایست گفت که منطوق کلام ایشان این چنین است که در صورت وجود مفسده اقتصادی یا مخالفت با قانون اشکال دارد؛ لکن مفهوم آن این چنین برداشت می‌شود که در صورت نداشتن مفسده اقتصادی و مخالف نبودن با قانون فاقد اشکال است. چراکه امکان مخالفت صریح و تحریم موضوع مانند مراجع مخالف برای ایشان بوده است اما اقدام به تحریم نکرده‌اند.

دیدگاه محوری و بحث‌برانگیز از میان فقها و مراجع عظام مورداشاره، دیدگاه مقام رهبری آیت‌الله خامنه‌ای می‌باشد که این روزها مرکز توجه بوده است؛ و به نظر نگارنده نیز این دیدگاه از اهمیت و تأثیرگذاری بیشتری برخوردار است. چراکه با توجه به شأن حاکمیتی ایشان به‌عنوان ولی‌فقیه و رهبر جامعه اسلامی در کنار مرجعیت دینی و شأن علمی و فقهی، دیدگاه ایشان می‌تواند بیش از سایرین محور و ملاک عمل دولت و دستگاه قانون‌گذاری کشور قرار گیرد. به‌علاوه این‌که عدم تحریم موضوع از ناحیه ایشان به‌نوعی می‌تواند منشأ افزایش اعتبار و رسمیت یافتن نسبی پدیده موردبحث در میان عموم مسلمین جامعه گردد. نکته حائز اهمیت دیگر این است که صدور فتوای ایشان نسبت به موضوع ارزهای دیجیتال به‌نوعی بیانگر موافقت ایشان با استفاده و معامله این نوع از پول است؛ چراکه ایشان نیز به‌عنوان مرجعیت دینی و به‌ویژه ولی‌فقیه و رهبر جامعه مسلمین، امکان تحریم و مخالفت صریح را داشته و دارند. لکن عدم مخالفت و موکول کردن آن به قوانین جاری کشور را می‌توان به معنای موافقت قلمداد کرد؛ اما مشروط بر رعایت قانون ملی. همچنین از آنجاکه در این زمینه قانونی به تصویب نرسیده است، حکم آیت‌الله خامنه‌ای تکلیفی مهم مبنی بر انجام سریع‌تر کار کارشناسی و تصویب قانون ملی مطابق نیاز روز را به مقنن گوشزد می‌کند. به‌علاوه به عقیده نگارنده صدور حکم آیت‌الله خامنه‌ای به این شکل متفاوت از سایر فقها و مراجع، بیانگر به‌روز بودن دیدگاه ایشان و پذیرش ضرورت توجه به موضوع به‌طور قانونی است. لذا با توجه به توضیحات مذکور، از میان دیدگاه‌های موجود در خصوص حکم شرعی پیرامون ارزهای دیجیتال، دیدگاه آیت‌الله خامنه‌ای رهبر انقلاب از محوریت و تأثیر بیشتری برخوردار است و تناسب بیشتری نیز با مقتضیات روز جمهوری اسلامی ایران دارد؛ و می‌بایست ملاک عمل قرار گیرد.

منابع

* قرآن کریم.

- آذری، سکینه، افضل‌ی گروه، روح‌الله و تارم، میثم. (۱۴۰۰). «بررسی احکام فقهی ارز مجازی: مطالعه موردی بیت کوین»، فصل‌نامه مطالعات فقه اقتصادی، دوره ۳، شماره ۴.
- اسماعیلی، اسماعیل. (۱۳۷۳). «اکل مال به باطل در بینش فقهی شیخ انصاری»، فصل‌نامه علمی پژوهشی فقه، شماره ۱.
- السان، مصطفی. (۱۳۸۶). «مفهوم و ماهیت حقوقی پول الکترونیکی»، مجله حقوقی دادگستری، دوره ۷۱، شماره ۵۹.
- ایوانز، چارلز دبلیو. (۲۰۱۵). «بیت کوین در امور مالی و بانکداری اسلامی»، ویژه‌نامه بانکداری اسلامی، مورخ چهارشنبه ۱۳۹۸/۰۷/۲۴.
- پناهی، بابک، مولائی، یوسف و طالب‌زاده، حمید. (۱۴۰۰). «بررسی مبانی حقوقی و فقهی در خصوص اعتبار ارزهای دیجیتال در قراردادهای پزشکی»، فصل‌نامه قرآن و طب، دوره ۶، شماره ۳.
- خادمان، محمود، کوشا، ابوطالب و نوری، فاطمه. (۱۴۰۰). «شناسایی ماهیت حقوقی رمز ارزها با تحلیل ساختاری آن‌ها در نظام حقوقی ایران»، مجله حقوقی دادگستری، دوره ۸۵، شماره ۱۱۵.
- روشن، محمد، مظفری، مصطفی و میرزایی، هانیه. (۱۳۹۸). «بررسی وضعیت فقهی و حقوقی بیت کوین»، مجله تحقیقات حقوقی، دوره ۲۲، شماره ۸۷.
- سبحانی، حسن و قائمی نیا، علی‌اصغر. (۱۳۹۷). «تأملی در منشأ ارزش بیت کوین از منظر اعتباریات علامه طباطبائی»، مجله علمی پژوهشنامه اقتصادی، دوره ۱۸، شماره ۷۰.

- سراج الحق، طه. (۱۴۰۰). «فتوای رهبر معظم انقلاب درباره ارزهای دیجیتال»، پایگاه رسمی خبرگزاری اقتصاد، مورخ ۶ دی ماه، کد خبر: ۵۹۳۵۷۵. آخرین مراجعه ۱۸/۰۳/۱۴۰۲: <https://www.eghtesadonline.com/n/32Q3>
- سلیمانی پور، محمدمهدی. (۱۳۹۶). «بررسی فقهی پول مجازی»، فصلنامه تحقیقات مالی اسلامی، دوره ۶، شماره ۲.
- سید حسینی، میر میثم و دعایی، میثم. (۱۳۹۳). «بیت کوین نخستین پول مجازی»، ماهنامه بورس، شماره ۱۱۴.
- صیاد معروف، محمد رسول، طوفان زاده مژدهی، علی و رشیدی، حسن. (۱۳۹۴). «واحد پول دیجیتالی بیت کوین و نقش آن در تجارت الکترونیک»، دومین کنفرانس بین‌المللی پژوهش در علوم و تکنولوژی، استانبول، ۲۴ اسفندماه.
- طباطبایی حکیم، سید محسن. (بی تا). *نهج الفقاهه*، قم المقدسه، انتشارات ۲۲ بهمن.
- طوسی، ابوجعفر محمد بن الحسن. (۱۴۱۸). *التبیین فی تفسیر القرآن الکریم*، بیروت، نشر دارالملايين.
- عندلیب، حسین. (۱۳۹۶). «تشابهات و تمایزات فقه فردی و حکومتی»، فصلنامه بین‌المللی میان‌رشته‌ای، دوره ۴، شماره ۹.
- عندلیب، حسین. (۱۳۹۵). «ظرفیت‌های فقه حکومتی برای مواجهه با جهانی‌سازی»، نشریه گفتمان فقه حکومتی، دوره ۱، شماره ۱.
- کابلی نوش‌آبادی، رضا. (۱۳۹۳). «بیت کوین، همه چیز از هیچ»، کنفرانس جبر محاسباتی، نظریه محاسباتی اعداد و کاربردها، دانشگاه کاشان، ۲۶ الی ۲۸ آذرماه.
- مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی. (۱۳۹۳). «بیت کوین ابزاری نوین در نظام پرداخت‌های الکترونیکی»، معاونت پژوهش‌های زیر بنایی و امور تولیدی، دفتر مطالعات و ارتباطات فناوری‌های نوین، شماره ۲۸۰۱۳۶۱۷.
- مکارم شیرازی، ناصر. (۱۴۲۸ ق). *حیله‌های شرعی و چاره‌جویی‌های صحیح*، چاپ دوم، قم المقدسه، نشر مدرسه الإمام علی بن ابی طالب علیه‌السلام.
- میرزا خانی، رضا و سعدی، حسین‌علی. (۱۳۹۷). «بیت کوین و ماهیت مالی - فقهی پول مجازی»، مجله علمی جستارهای اقتصادی، دوره ۱۵، شماره ۳۰.
- موسوی خویی، سید ابوالقاسم. (بی تا). *مصباح الفقاهه*، جلد ۲، قم المقدسه، نشر مؤسسه انصاریان.
- نواب پور، علیرضا، یوسفی، احمدعلی و طالبی، محمد. (۱۳۹۷). «تحلیل فقهی کارکردهای پول‌های رمزنگاری‌شده»، مجله علمی اقتصاد اسلامی، دوره ۱۸، شماره ۷۲.
- پایگاه اینترنتی تاریخچه بیت کوین: historyofbitcoin.org
- پایگاه اطلاع‌رسانی دفتر مقام معظم رهبری، مورخ ۱۱/۰۳/۱۴۰۰، استفتائات جدید بهمن‌ماه: <https://www.leader.ir/fa/content/25476>/استفتائات-جدید-بهمن-ماه
- پایگاه رسمی اطلاع‌رسانی دفتر آیت‌الله هادوی تهرانی: <https://makarem.ir/main.aspx?typeinfo=21&lid=0&catid=44956&mid=265846>
- پایگاه رسمی اطلاع‌رسانی دفتر آیت‌الله هادوی تهرانی: <http://hadavi.info/fa/archive/question/fa7467>
- پایگاه اطلاع‌رسانی حوزه علمیه قم: <https://hawzah.net/fa/Note/View/72537>
- پایگاه رسمی حوزه نمایندگی ولی فقیه در امور حج و زیارت: <https://hajj.ir/fa/106059>
- تصویب‌نامه هیئت وزیران در خصوص شرایط استفاده از رمز ارزها. (۱۳۹۸). پایگاه ملی اطلاع‌رسانی قوانین و مقررات کشور، معاونت حقوقی ریاست جمهوری، معاونت تدوین، تنقیح و انتشار قوانین و مقررات: <https://dotic.ir/news/3235>